

KEMÉNY GÁBOR 2010: A NYELVTŐL A STÍLUSIG.
VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK, CIKKEK. BUDAPEST,
TINTA KÖNYVKIADÓ. 460 LAP (SEGÉDKÖNYVEK A
NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 100.)

BÜKY LÁSZLÓ

1. Harmincnál több írás sorakozik a kötetben, amelynek tekintélyt ébresztő lap-száma mellé mindjárt megjegyzendő, hogy Mutatója (433–60) ezernél több tárgyszót tartalmaz. Néhány éve a szerző szintén terjedelmes könyvbe válogatta nyelvművelő írásait, ismertetését l. Büky 2007. A korábban megjelent önálló munkáinak – Krúdy képalkotása (1974); Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában (1975); Szindbád nyomában (1991), l. Büky 1992; Képekbe menekülő élet (1993), l. Büky 1995; Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába (2002), l. Büky 2003 – és a szerkesztőként, munkatársként jegyzett köteteinek ismeretében mondhatom, hogy az a cél, amely szerint a kiadvány „egy immár több mint négy évtizedes kutatói tevékenység eredményeinek keresztmetszetét kívánja nyújtani”, amint maga Kemény Gábor írja az Előszóban (7), megvalósul; a bő negyven esztendő alatt a magyar nyelvészeti tudományosság érdemes teljesítménye jött létre.

2. Kemény Gábor könyve két személyes vonatkozású részt is tartalmaz. Az egyik a Hogyan (nem) lettem nyelvész? című önvallomás (9–15), amely a Bolla Kálmán el nem évülő érdeméből kiadott Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások sorozatban jelent meg; itt jegyzem meg, hogy Kemény bibliográfiai tájékoztatót ad könyvében (429–31), amelyben természetesen ez a kiadvány is szerepel. Kemény Gábor pályaalakulása voltaképpen zökkenők nélküli: értelmiségi család, gimnázium, egyetem, gyakornoki állás az MTA Nyelvtudományi Intézetében; majd rendszeres előmenetel itt, illetőleg a tudományos fokozatokban (egyetemi doktor, 1973; a nyelvtudomány kandidátusa, 1987; az MTA doktora, 2002); továbbá egyetemi tanár, 2003; l. Bolla 2007: 11–2). A zökkenő nélküliség természetesen nem jelenti azt, hogy ne kellett volna legyőznie kitaró (tudományos) munkával azokat a nehézségeket, amelyekkel mindenki találkozik a szakmai előmenetel rögös útján. A nyelvtudós mint (állam)polgár mondja el véleményét egy interjúban, még 1999-ben (a Személyes ezredforduló című sorozat többekkel is közölt beszélgetést a Magyar Nemzetben). Hasznos volt a kötetbe helyezése ennek a beszélgetésnek (Nyelv és önbecsülés, 423–8), hiszen általában (még az imént említett Bolla Kálmán szerkesztette sorozat és az Sz. Bakró-Nagy – Kontra 1991, valamint a Kontra – Bakró-Nagy 2009 ellenére is) kevés az ismeret arról, hogy a nyelvész-társadalom tagjainak milyen véleménye van a társadalom életének megannyi kérdéséről.

A tanulmánykötet nyelvészeti része három fejezetre van osztva. Az első Anyanyelvünk múltjából, jelenéről, jövőjéről címmel közöl tanulmányokat (17–175). A fejezetet nyitó tanulmány a *házsártos* szó eredetével foglalkozik, s külön érdekessége, hogy még a szerző egyetemi tanulmányainak elejéről származik, tudniillik szemináriu-

mi dolgozat gyanánt íródott, és csupán most látott napvilágot. Tanulságos a *vigyorog, mint a fakutya* magyarázata is (1971-ből). S nem csupán azért, mert „ki-ki megítélheti belőle, milyen nyelvtörténész válhatott volna” (8) a szerzőből, hanem azért is, mert egyes nyelvészeknek meglehetősen hiányos a nyelvtörténeti hátszórúga, amely tájékozatlanság nem csupán egyes nyelvművelőkről és egyes ellen-nyelvművelőkről, hanem más területek lingvistáiról is nemritkán kiderül; Kemény Gábor efféle írásai az egyéb irányú tevékenységét is hitelesítik. Ezért is megbízható az álláspontja a szakszókincs, szaknyelv, tudományos nyelv vitakérdésében (85–95), az igekötő-elhagyási tendencia nomasértó vagy normatágító voltának megítélésében (117–44) vagy más, tendenciaszerű nyelvi változások leírásában és értékelésében (145–50), továbbá az újabb nyelvhasználatban érvényesülő szintetikus és analitikus kifejezésmód vizsgálatában (150–70). Ebben a dolgozatában az időbeli körülményre utaló *magasságában* újabb időbeli használatát „[...] a lehető legtermészetesebb nyelvi fejleménynek kell tekintenünk – mondja a szerző –, hiszen az időhatározás eszközei a helyhatározásából fejlődtek ki [...]” (164). Az analitikus változás nyilvánvaló, Kemény más példái szintén tanúsítják. Kemény Gábor is említi, hogy a *magasságában* használatát a nyelvművelők fenntartással fogadták; egy példa: „Modorosság, mint a patacipő. Majd abbahagyják” (Nádasdy 2003: 277). Én magam a hajózás (szak)nyelvemben és az ezzel kapcsolatos tárgyú ifjúsági regényekében kerestem az elterjedés okát: „»Szardínia magasságában van a hajó«, azaz a 40. szélességi kör tájékán szeli a hullámokat. Ebben a helyzetben érhető – legalábbis a térképen vagy egy földgömbön az északi sarkhoz – a viszonyítás a 0°-kal jelzett körhöz, az egyenlítőhöz képest meglévő képletes magasság” (Büky 2001). Kemény tanulmánya az egyedi, modorosságnak, divatszó-szerű használatnak tartható jelensége(ke)t tehát a magyar nyelv szintetikus alaptulajdonsága mellett részben indoeurópai hatásra, részben belső szükségletek kielégítésére kibontakozó analitikus tendenciának látja.

A Nyelvreírás – nyelvművelés – stilsztika című rövid dolgozatban (171–5), amely a könyv első fejezetét zárja, a nyelvművelés feladatát így fogalmazza meg: „[...] a nyelv művelőjének [...] a társadalmi vagy stilsztikai helyességet kell megítélnie, amikor nyelvhasználati tanácsot ad” (173), s ez egyúttal válasz is a nyelvművelés létét is kétségbe vonó, némileg zavaros nézetekre, amelyeknek bizonyos állításait Kemény ugyanitt a lényegre törve cáfolja.

Kép és kommunikáció a címe a második fejezetnek (177–253), amely az idestova harminc esztendővel ezelőtti sajtó, rádió, televízió, azaz a tömegtájékoztatás nyelvben tekinti át a nyelvi képek szerepét. Alapos és részletes vizsgálat és eligazítás van e tekintetben, mondhatni: gyakorlati stilsztika olvasható érdemi elméleti megalapozottsággal. Némelykor olyan finom részletekre is sor kerül, mint az attelage mibenléte, amelyet a magyar stilsztikai irodalom nem különít el a zeugmától, jóllehet egybeesésük véletlen (204–5). Az AILex. *zeugma* szócikke sem említi ezt az önálló szóképfajtát. – A vizsgálat meglehetősen nagy anyagra támaszkodik, következtetéseivel ezért is egyet lehet érteni: „Az írott és az elektronikus sajtónyelv tanulmányozása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a TT-ben [= tömegtájékoztatás] is létrejönnek olyan rövidebb-hosszabb szövegek, amelyek egy-egy nyelvi képre épülnek, amelyeknek egy

elemi vagy komplex kép a strukturális gócpontjuk” (234); továbbá: a sajtónyelv „[...] szívesebben alapoz köznyelvi képre, toposzra, közismert motívumra, utalásra stb., mint eredeti képre. Ezt mint a műfaj sajátosságát kell tudomásul vennünk, s nem marasztalhatjuk el miatta az egész nyelvi réteget” (248).

A harmadik fejezet – Stílusfejlődési tendenciák a XX. századi magyar szépirodalmi nyelvben (255–422) – tanulmányokat tartalmaz többek között a Nyugat folyóirat jelentőségéről a magyar szépirodalmi stílus alakulásában, s számos szerző (így Ady Endre, Babits Mihály, Cholnoky László; Déry Tibor, József Attila, Kosztolányi Dezső; Kőbányai János, Krúdy Gyula, Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Tolnai Ottó) különböző stílusjelenségeiről.

A Prózastílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból) című tanulmány (297–342) abból a Lubomir Doleželtől származó, bizonytalanságos fölfogásból (is) eredő módszerből indul ki, mely szerint a különféle lehetséges nyelvi elemek gyakorisági megoszlása alakítja a stílus(minőséget), amint Kemény Gábor idézi is tanulmánya elején. Kemény a különféle nyelvi elemek mennyiségi viszonyai vizsgálatának idevágó szakirodalmát ismerve dolgozik. Módszertani eljárása kifogásolhatatlan. Például a Szóhosszúság (szótagszámban mérve) alcímű részben is ilyen, nem kevésbé a következtetésében, miszerint a lírai jelleg nem feltétlenül jár együtt a rövidebb szavak használatával, illetőleg nem egyféle líraiság van ebben a tekintetben sem (306–7). A mondatösszetétel (= tagmondatok) szószámában mérve, továbbá a mondatösszetétel hosszúságának mondatösszetételben, illetőleg szószámában való mérése (vagyis az ún. szerkesztettség és telítettség), a bekezdések mondatösszetételben vagy mondatösszetételben mérve – sorolhatók még tovább is a kutatás egyes részei –, s mindig gondos és hasznos áttekintéseket, összehasonlításokat, következtetéseket talál az olvasó. Méri a képtelítettséget is, amely a mondatösszetételre jutó nyelvi képek számának adataival jut el az általános képtelítettség és a százalékos képtelítettség adataihoz. A valódi (költői) képeknek aránylag csekély a gyakorisága, azonban az összefoglalás magyarázatot ad (erre is): Krúdy 1913-ban pályája csúcspontján van (ebből az évből való a vizsgálati anyag), s ekkor a szerkesztettség, fokozódó telítettség, a nyelvi képek arányának növekedése jellemzi (329). – Kemény Gábor jelzi, hogy Deme László és Raisz Rózsa megalapozó munkái nyomán további ilyen vizsgálatokat volna érdemes folytatni (330–1). A kétségtelenül méltó vizsgálati eredmények mindazonáltal nem fedhetik el azt a tényt, hogy Deme László mondatösszetelési kutatásai annak idején az ún. rendszermondatot – amely voltaképpen csak a leíró nyelv(ek) rendszerében létezik, tehát ’grammatikai mondat’ – mint olyat tette vizsgálati tárgyává, nem a szövegmondatot(, illetőleg a megnyilatkozást), amint erre utal is (Deme 1971: 31–2). A szövegnyelvészet (hazai) kibontakozása egyre inkább azt mutatja, hogy bármely szövegmű fölépítése ún. szövegmondatokból áll, amelyek azonban nem feltétlenül azonosak a rendszermondatokkal. „Az, amit Deme mondatösszetelésnek [Szvorényi József műszava a XIX. századból (B. L.)] nevez, tulajdonképpen egy minimális szövegösszetétel, amely lehet mondatösszetétel, hiányos mondat, tagolatlan mondat is” (Károly 1980–1981: 54, 10. j.), vö. Büky 2000: 37; Büky 2004: 8. Mindez nem jelenti azt, hogy Kemény Gábornak az általa választott módszerrel végzett kutatása ne lenne érdemes és számos

tekintetben jelentős, azonban nem szabad elfelejteni, hogy e módszerrel voltaképpen a vizsgálat olyan, mintha valamilyen színszűrőn át néznénk körül a világban, amely a rajta áthaladó fénysugarakból bizonyos hullámhosszúakat elnyel. Kemény Gábor is találkozott e problémával, így például azt írja, hogy a mondategységekre való tagolás olykor nehézségeket okozott (307). A Deme László-kutatás nyomvonalát követők szintén szembesültek azzal, hogy a vizsgált „mondataik” nem mindenkor gyömöszölhetők bele a leíró grammatika mondatmintáiba, l. Szabó 1983: 31–48. A saját maga által gyűjtött nyelvjárási szövegek elemzésekor „A pontosan ki nem egészíthető hiányos mondatokat természetesen nem számítottam önálló tagmondatnak, hanem ezeket nem elemezendő töredékmondatoknak tekintettem” – oldja meg a kérdést Szabó József (1983: 47), ám ez az eljárási mód aligha fogadható el, minthogy a „töredékmondatok” teljes értékű szövegmondatok, illetőleg megnyilatkozások voltak a magnetofonra való rögzítéskor. Ezeket bizony elnyelte a leíró mondatban színszűrője... A szépirodalom szövegeinek efféle vizsgálatok a probléma lépten-nyomon előjön, Elekfi László (1986: 11–5) az aktuális tagolás vizsgálata révén tulajdonképpen megnyilatkozásokként kezeli Petőfi Sándor – mint írja (17–8) – versmondatait, de arra is gondol, hogy részletesebb elemzés, „[...] olyanféleképp, mint Deme elemzett és statisztikázott prózai műveket [...]”, egyénekre és korokra jellemző mondatépítési tulajdonságokat tárhatja fel (Elekfi 1986: 369).

3. Az az ezernél több tárgyiszó, amelyeket főntebb sietős voltam megemlíteni, tulajdonképpen zavarba is hozza azt, aki Kemény Gábor válogatott munkáinak bemutatására vállalkozik, hiszen azt az ismeretanyagot, amelyet a mutató listája felsorakoztat, és amelyet a szerző évtizedek alatt dolgozatai szerves részévé tett, ugyancsak ismernie kell(ene), még ha ezek tekintélyes része a (magyar) nyelvészetben (stilisztikában, nyelvművelésben) rudimentális ismeret is. Talán a könyv recenziens rajzolta eligazító (tér)képén kevés helyen mutatkoznak e tekintetben fehér foltok, de mindenképpen ajánlatos kézbe venni Kemény Gábor könyvét, amelynek kiadója jól választott, amikor sorozata századik kötete gyanánt megjelentette.

P. S.

1987-ben a Tudományos Minősítő Bizottság fölkérése alapján tagja voltam annak a grémiumnak, amely Kemény Gábornak a nyelvtudomány kandidátusa cím megszerzéséért benyújtott értekezését bírálta. A nyilvános vita utáni megbeszélésen, amelyen a bizottság véleményét megfogalmazta, valaki a tagok közül javasolta, írassék az is az érdemek közé, hogy a kézirat rendkívül pontos, nem lelhetők benne filológiai, helyesírási vagy egyéb hibák. Elleneztem a javaslatot mondván, ne sértsük meg a jelöltet azzal, mintha feltételeznénk, hogy a dolgozat illetően kivitele külön erőfeszítést igényelt tőle. Itt és most mégis megemlítem, hogy Kemény Gábor jelen könyvében az említhető hibák még szeplőnyi méretben sem lelhetők föl, – s mondom ezt azért, mert manapság a magyar nyelv(észet)i tanszékek körül gomba módra termő doktori (PhD) dolgozatokról, a vezető magyar nyelvészeti folyóiratok cikkeiről, nemritkán az akadémiai doktori értekezésekről és a különféle nyelvészeti könyvekről sajnos ez nem mindig mondható el.

IRODALOM

- AlLex. = *Alakzatlexikon*. Főszerk. Szathmári István. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008.
- Bakró-Nagy Marianne, Sz. – Kontra Miklós szerk. 1991: *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Bolla Kálmán szerk. 2007: *Kemény Gábor*, Budapest, Zsigmond Király Főiskola. (Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 74.)
- Büky László 1992: Kemény Gábor, Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között. *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes*, 7. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1991. 128 lap, *Néprajz és Nyelvtudomány* 34, 229–32.
- Büky László 2000: *Egy vers szóhasználati háttere (Füst Milán: Szellemek utcája)*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Büky László 2001: A hivataloskodás magasságában, *Magyar Nemzet* 2001. I. 3., 14. lap.
- Büky László 2004: *Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából (szótárszerű feldolgozásban)*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Büky László 2007: Kemény Gábor, Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiából. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007. 416 lap, *Magyar Nemzet* 2007. IX. 15., 35.
- Büky László 1995: Kemény Gábor, Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról. Budapest, Balassi Kiadó, 1993. 255 lap, *Néprajz és Nyelvtudomány* 36, 319–23.
- Büky László 2003: Kemény Gábor: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002. 227 lap, *Magyar Nyelv* 99, 492–5.
- Deme László 1971: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (magyar szövegek alapján)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Elekfi László 1986: *Petőfi verseinek mondattani és alaktani felépítése (különös tekintettel az aktuális tagolásra)*, Budapest, Akadémiai Kiadó. (Nyelvészeti tanulmányok 37.)
- Kontra Miklós – Bakró-Nagy Marianne szerk. 2009: *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Károly Sándor 1980–1981: Mondat és megnyilatkozás, *Néprajz és Nyelvtudomány* XXIV–XXV, 49–63.
- Nádasdy Ádám 2003: *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről*, Budapest, Magvető.
- Szabó József 1983: *A mondatszerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykönyvi nyelvújításban*, Budapest, Akadémiai Kiadó.